

kapital(izm)in kiskacındaki insan ahlâkı ve islâm dünyasının zihinsel tutum kargaşası

M. Münir DEDEOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi

Ahlâkın ne olduğuna ilişkin soruya yalın ve tek bir açıklama ile yanıt vermenin zorluğu, en başta ahlâktan ne anlaşılması gerektiğine ilişkin açıklamaların çağdan çağa, toplumdaki topluma hatta bir filozoftan diğerine değişiklik ve çokluk göstermesinden kaynaklanmaktadır diyebiliriz. Buna karşılık ahlâk kavramı açıklanamaz da değildir; aksine en genel anlamda kişi veya kişilerin hayatta bilinçli, istemli ve özgür bir irade ile gerçekleştirdiği davranışlarını kendisine göre düzenlediği ilkeler ve değer yargılarının toplamını dile getirir.¹

Antik dönemde filozoflar bir yandan tutarlı, bütüncül bir düşünsel sistem kurma gayretine girerlerken diğer taraftan da zorunlu olarak pratik felsefenin bir alt dalı olması bakımından ahlâk öğretilerini ortaya koyma zorunluluğu duymuşlardır. Böylece ideal insan ve toplumdaki ne anladıklarını (insan davranışlarının hangi değerleri dile getirir olması gerektiği vb.) ifade etmiş olsalar da her halükarda ahlâk tarafından tanımlanmış kural ve değer yargılarına zorunlu (ıztırârî) bir boyun eğmeden çok (bu daha çok yasalarca istenir) gerekçelere -bireyden bireye de-

ğışse de gönüllü katılım ve sorumluluk duygusu ile bağlanmayı kast etmişlerdir.

Tarihsel bir fenomen olan ahlâk, doğası gereği toplumsallaşma eğilimi taşıyan insan türünün oluşturduğu insan topluluklarında ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, tarihi-toplumsal bir fenomen olarak ahlâk üzerine felsefî değerlendirme ve inceleme eylemi (etik) her dönem ve çağda filozoflarca gerçekleştirilmiştir. Öz bir deyişle etik, ahlâkın bilimi olup, davranışlarımız hangi koşullara uygun olarak gerçekleştirilirse bu davranışlar “iyi” olarak nitelenebilir ve etik bir eylemin hangi değerlere dayandırılarak, insanlık için “en yüksek iyi”nin ne olabileceğini araştırır.² Bu bağlamda belirtmeliyiz ki ahlâkın konusuna giren insani yapıp-etmelerin temel özelliği; bilinçli, özgür iradeye dayalı ve temelinde belirli

Öz bir deyişle etik, ahlâkın bilimi olup, davranışlarımız hangi koşullara uygun olarak gerçekleştirilirse bu davranışlar “iyi” olarak nitelenebilir ve etik bir eylemin hangi değerlere dayandırılarak, insanlık için “en yüksek iyi”nin ne olabileceğini araştırır.

bir zihni tutum ve yargıların bulunduğu ve amaçlandığı davranışlarımızı dile getiriyor olmasıdır. En gelişmiş insani organizasyon olan toplumsal bir düzen, varlığını yalnızca insan vicdanının sağduyusuna dayandırarak sürdüremez. Çünkü insan doğası disharmonik bir mahiyet arz ettiği gibi her birey vicdani olarak da aynı gelişmişliğe ve erdemliliğe sahip değildir. Bundan ötürüdür ki, salt filozofik düzlemde ve yaptırım gücünü insanın vicdanî olgunluk düzeyine bağlı gören ahlâk öğretileri kurgusal ve düşünsel alanda kalmaya mahkum (Kant Ahlâkı) olmuşlardır.³ Herhangi bir sosyal, ekonomik ve siyasal bir düzen; başarısını, ideal sonuçlarının ortaya çıkışını, var oluşunu, sürdürülebilirliğini, adil olmasını, insan haklarına saygılı, özgürlükçü ve adil paylaşımcı bir dünya kurma ‘imkân’ını ideal bireylerin varlığına bağladığı an, teoride ne denli tutarlı ve güçlü olursa olsun bunu gerçekleştirilemediği çok açıktır.

Kimi zaman kanlı savaşlar yaşansa da tarihin eski dönemlerinden itibaren Doğu ve Batı toplumları arasında ahlâk açısından ele alınması zorunlu gözükür

türde sürekli bir ilişki hep var olagelmıştır. Bu ilişki bazen öykünme ve benzeme gibi dışa vursa da esasta sosyo-ekonomik olarak üstünlük sağlayıp egemenlik kurma gibi nedenlerle de olsa netice itibarıyla karşılıklı bir etkileşim hep var olmuş; bu etkileşimin ise ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, ahlâkî, zihinsel tutum ve değerler noktasında sonuçları ortaya çıkmıştır.

Bir uygarlığın bilim, siyaset, toplumsal düzen ve ekonomik bakımdan en üst düzeye erişmesi oldukça uzun bir tarihî-toplumsal süreci zaruri kılmaktadır.

İnsanlık tarihini en genel çizgileriyle üç kısma ayırmak mümkün gözükmektedir:

1-Tarımsal üretim merkezli uygarlıklar devresi (Ortadoğu ve Mezopotamya bölgesinin üstün olduğu evre: MÖ 5000-MÖ 500).

2-Uygarlığın küreselleşmeye başladığı devre (MÖ 500-M.S 1500):

a. Grek Uygarlığı (Helenistik Dönem (MÖ 500-M.S 500).

b. İslâm’ın zuhuru ve dünya üstünlüğü (600-1000).

c. Moğol ve Türklerin baskın güç olmaları (1000-1500)⁴.

3- Avrupa’nın küresel egemenlik devresi (1500’den günümüze): Bu dönem, modern ve global dünya yapısına geçiş dönemi olup Avrupa’nın önce denizlerde üstünlük sağladığı evreyi (1500-1700) ve dünya güç dengesinin değişerek uygarlığın küreselleşmeye doğru evrilmeye yöneldiği dönemi (1700-1850) ve sonuçta Batı’nın kesin olarak dünyaya üstünlük kurduğu dönemleri (1850-1950) kapsamaktadır.⁵

1950’den günümüze kadarki dönem ise Batı uygarlığının kendi içinden ve dışarıdan yoğun eleştirilere tâbi tutulduğu, olumsuz sonuçlarının dünya ölçeğinde görüldüğü; ancak nasıl bir karakteristiğe bürüneceği şimdiden belli olmayan bir süreçtir.

İnsanlığın geçmişine baktığımızda Ortadoğu bölgesinde (Yaklaşık MÖ 7000) bir kısım insanların tarıma geçtikleri, bazı bitki ve hayvan türlerini ehlileştirdiği yani denetleyip, geliştirdiği ve genişletme sürecini yaşadıklarını biliyoruz. Bu tarıma dayalı uygarlıklar devresi; kendi kendilerine yeten, dünya ölçeğinde bir şumuliyet göstermeyen, dış dünya ile bilinçli bir temas kurma gereksinimi duyulmayan bir evredir. Bu dönemin tipik yönetim biçimi ise üretim

ilişkilerinin doğal yansıması olarak otoriter monarşilerdir. Bu dönemde mutlak siyasi itaat ve bürokrasi, düzenli orduların içinde yer aldığı site devletleri kurulmasının yanı sıra din adamlarının da ortaya çıktığı bir dönemdir.⁶ Fakat aynı coğrafyanın münbit bölgelerinde özellikle Mezopotamya havzasında gelişen uygarlıklar zaman içinde (Mısır, Çin, Girit, İndus vadisi) bu uygarlıklardan etkilenirken Avrupa'da durum çok farklıydı. Bu bölgede ilkel megalit bir kültür yaşanmaktaydı. Avrupa toprakları fazla yağışlar nedeniyle bir çamur tabakası hâlinde olduğundan tarıma elverişsizdi; bu yüzden küçük çaplı hayvancılık ve tarım yapılabilirdi. Ancak bronz yapmayı öğrenmiş Indo-Avrupa dilleri konuşan barbar kavimler bu barışçıl insanlar üzerinde egemenlik kurdular. Böylece bu barbar kavimler ile harmanlanan yerel kültürün insanları bu günkü Avrupa'nın ilk temellerini oluşturmuş oldu.⁷

MÖ 500-MS 500 yılları arasında ise Batı Anadolu sahillerindeki İyonya bölgesinde söylene ve mitolojik açıklamalardan uzaklaşan insan zihni, hem felsefi düşünceyi hem de modern bilimlerin ilk temellerini yaratarak Grek uygarlığını ve Helenizmi hazırlamış oldu.⁸

İslâm Uygarlığının doğuşu ve üstünlüğü ise 7. yy. (M.S 600-1000) dan bağlayarak Asrı Saadet, Dört Halife dönemi, Emevî ve Abbasî dönemlerini de içeren 11. asra kadar devam etmiştir. İslâmiyet çökmekte olan Hıristiyanlık ve Benî İsrail Yahudiliğine nazaran önemli üstünlükleri sayesinde hızla kabul gördü. Bunda Hz. Peygamber'in kişiliği ve Kur'an'ın evrensel mesajlarının önemli payı bulunmaktadır. İslâmlık evrensel karakterde insanîyetçi (bir site veya ırkın rabbi olma telakkisi yerine) ve monoteist bir din olmasının yanı sıra sevgi ve merhameti temele koyması ile geniş yoksul kesimler üzerinde etkin olmuştur.⁹

İslâm uygarlığı, Grek uygarlığının hemen ardından (ki bu dönem ve öncesinde dünyanın değişik yerlerinde farklı uygarlıkların da bulduklarından söz etmiştik) iç ve dış etmenlere bağlı olarak 7-11. yüzyıllar arasında o gün koşullarına göre ileri sayılabilecek bir düzeye ulaşmıştı.¹⁰

Abbasî Dönemi İslâm Uygarlığının her yönü ile dünyada üstünlük kurduğu bir dönemi teşkil etmektedir. Çünkü bu dönemde Arapların dil, din ve hukuku; Grek uygarlığının bilim ve akılcı düşüncesi;

Hintlilerin matematik ve astronomisi; İranlıların edebî yönleri ve idarî tecrübeleri Abbasî-Bağdat havuzunda birleşmiştir. Bu dönemde Arap olan ve olmayan ayrımı ortadan kalkmıştır.¹¹

Abbasî Dönemi, 10. yüzyılın ortalarında zayıflamaya yüz tutmuş ve yerini yavaş yavaş Selçuklu Türklerine terk ederek 13. yüzyılın ortalarına kadar yaşamıştır. Ancak Orta Asya steplerinden gelen Türk-Moğol kavimleri İslâm dünyasının sınırlarına girerek Müslümanlığa yeni bir vech ve dinamizm kazandırmıştır. Böylece steplerden başlayan egemenlik erki 10. yüzyıldan 1500'lü yıllara değin İslâmiyet ile sentezlenerek İslâm Uygarlığının hakimiyetini (1200-1300 arası Moğol istila döneminin durağanlaştırıcı dönemi istisna ederse) tüm dünyaya teşmil edebilmiştir.¹²

16. yüzyıldan itibaren bir yandan iç sebepler diğer yandan dış sebepler İslâm dünyasının dinamizmini yok etmiş ve üstünlük Batı dünyasına geçmeye başlamıştır. Sonuçta İslâm toplumları, Batı'nın teknik, sosyal ve ekonomik gelişmişliği karşısında derin bir travmayla gelen belirgin bir aşağılık kompleksine (önceleri entegre olma çabaları daha sonra asimilasyon ve yabancılaşma v.b) düşmüşlerdir.

16. yüzyıldan itibaren bir yandan iç sebepler diğer yandan dış sebepler İslâm dünyasının dinamizmini yok etmiş ve üstünlük Batı dünyasına geçmeye başlamıştır. Sonuçta İslâm toplumları, Batı'nın teknik, sosyal ve ekonomik gelişmişliği karşısında derin bir travmayla gelen belirgin bir aşağılık kompleksine (önceleri entegre olma çabaları daha sonra asimilasyon ve yabancılaşma v.b) düşmüşlerdir.

1500'lü yıllardan itibaren genel manada Asya, özelde İslâm dünyası siyasal, ekonomik ve kültürel olarak durağanlık içine girmiştir. Portekiz, Batı ve Doğu Afrika kıyı şeridinde ve sonra da Güneye egemenlik kurarak İslâm ticaretini engellemiş; İspanya ise 1492'de Granada'yı ele geçirmiş, zamanla Akdeniz, Hint Okyanusu'nda deniz egemenliği Hollanda, Fransa ve İngiltere'ye geçmiştir. Ayrıca Avrasya'da Rusya'nın güçlü bir devlet olarak ortaya çıkması, İslâm dünyasında Sünnî-Şia çatışmasından doğan

zayıflama geçici bir durağanlığa sebep olsa da 17. yüzyılda İslâm ve Batı dünyasının durumu dengede (kısmî de olsa üstünlük İslâm dünyasında) sayılabılır. Ama ne var ki bu yanıltıcı üstünlük İslâm dünyasının Avrupa'da tekevvün eden yeniliklere ve zihniyet değişimlerine bigane kalmasına neden olmuştur. Avrupa'da gelişen modern bilim, felsefe, edebiyat, yeni yönetim anlayışlarını doğuran zihniyet değişimini Fatih, Yavuz ve Kanunî gibi padişahların üstün başarılarına dayanan ihtişam dönemlerinin servet ve hakimiyet duygusundan ötürü fark edemeyen Osmanlı devlet yönetimi zamanla zorunlu bir inhitat içine girmiştir. Batı Avrupa devletlerinin monarkları Osmanlı yöneticilerine göre daha yeteneksiz olmalarına karşın devletlerinin yapısal olarak daha güçlü olmaları nedeniyle bu ilerlemeye mani bir durum teşkil etmiyordu; oysa Osmanlı devletinin yapısal zayıflığı söz konusudur. Kısacası büyük devletler bazı kifayetsiz yöneticiler yüzünden şahsî davranışlarıyla değil, daha çok o toplumun zihni tutum ve dünyayı değerlendirme ve algılama tarzları bakımından ve ekonomik, siyasal ve kültürel nedenler sebebiyle ilerler veya gerilerler.¹³

“Eğer yeniden bir öze dönüş veya modernleşme olacak ise bunun yöntemi ve parametreleri ne olmalıdır?” sorusunun anlamlı ve çözümlenmelere dayalı yanıtlarını her iki yaklaşımı katı bir dogmatizmle savunanların ideolojik tutumlarında görememekteyiz.

İşgal ve zenginleşme neticelerine matuf fetihlerin durması, Kanunî'nin iyi niyetli başlayan ancak sonuçta köylülerin büyük toprak sahiplerince sömürülmesini sonucunu doğuran toprak sistemindeki reformu (Avrupa köylüsü Osmanlıyı bir kurtarıcı gözüyle görmemesine neden olmuş) sonuçta halkın ağır vergi yükü altında ezilmesi, merkezdeki yönetici kadronun bozulması ve nepotizm, nüfusun orantısız artışı (16. yüzyılda nüfus iki kat artmıştır), Osmanlı parasının değerinin düşmesi (Yeni Dünya'dan gelen İspanyol-Amerikan altınının Avrupa'ya girmesi ve fiyatları artırmasına bağlı olarak) ve enflasyonun artışı (1584'de altın para % 50 devalüe edilmiştir), ekonomik gelirin tarım ürününe dayalı kalması, ordu disiplininin bozulması ve yeniçeri ocağının dejena-

rasyonu gibi faktörlerin de duraklama ve gerileme üzerindeki belirleyiciliğinin büyük olduğunu söylemeliyiz.¹⁴

1700'lü yıllarda somut başarı ibresi İslâm dünyasında gözüke de artık tarihin bir kırılma noktasına geldiği hissediliyordu. Tarihin akışının değişeceği bu yeni evrede İslâm dünyasında kendi içinde bütüncül olmasa da kategorik olarak başlıca iki anlayış ve zihni tutum (Toynbee'nin tasnifine benzer) ortaya çıkmıştır: Bunlar İslâm'ın temel itikatlarına ve özüne dönme gereğini vurgulayan Selefi anlayış ile yenilikleri topluma tatbik etmeden yana olan modernleşme temayülüdür.¹⁵ Doğal olarak bu iki temel yaklaşımın karşılıklı olarak bir etkileşim içinde olduğunu da söylemeliyiz. Ama ne var ki bu çatışmanın farklı renk ve biçimde ve farklı kesimlerce, farklı etmenlerin eklenmesiyle günümüzde de hâlâ devam etmektedir. “Eğer yeniden bir öze dönüş veya modernleşme olacak ise bunun yöntemi ve parametreleri ne olmalıdır?” sorusunun anlamlı ve çözümlenmelere dayalı yanıtlarını her iki yaklaşımı katı bir dogmatizmle savunanların ideolojik tutumlarında görememekteyiz.

İslâm dünyasının belirgin olarak 16. yüzyıldan itibaren çözülme sürecine girdiğini ve bu neticenin birçok iç ve dış sebepleri olduğunu zikretmiş idik. Bunların başında hiç kuşkusuz İslâm dünyasının içine girdiği skolastik süreç ve her türlü yeniliği bidat niteliğiyle değerlendiren dogmatik tutum gösterilebilir.

Batı dünyası tarım toplumundan sanayi toplumuna doğru ilerlerken İslâm dünyasının toplulukları ise kişi başına gelir, okuryazarlık, bilim, teknoloji ve ekonomik düzey bakımından gerilemekteydi.

1700-1850 arası ise Batı eksenli olarak globalleşmenin hızlandığı ve Orta Çağ düzeninin yıkılarak endüstri ve demokrasinin gelişmeye başladığı bir dönemdir. Bu süreci hızlandıran psikik gücün başında Avrupa'nın şiddet ve kibri yatmaktadır. Şöyle ki; Avrupa'nın atılganlığı ve merhametsizliği askerî teknoloji ile birleşince İslâm dünyasının dışında kalan dünyanın uygarlıklarını acımasızca sömürme ve bu uygarlıkların insan gücünü ve servetini Avrupa'ya aktarma olanaklarını yaratmıştır. Ayrıca elde edilen deniz üstünlüğü ve denizcilik şebekesi kara uygarlıklarını çember içine alması sonucunu ve onların güçsüz kalması neticesini doğurmuştur. Ve yi-

ne bu süreçte büyük ölçekte faaliyet gösterebilecek yetenekte örgütlenmeler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu dönemin belirgin özelliklerinden biri de monarşiler ve dinden uzaklaşarak ulusallaşma ve yurtseverlik bilincinin doğmasıdır.¹⁶

Çağdaş ve küresel dünyaya geçiş sürecinde Batı uygarlığının ilerleyişinin temellerinde; yeni tarımsal alanların yaratılması, büyük toprak sahiplerinin merkezî otoriteye karşı birer direnme merkezi haline gelerek bu kısmî özgürlükler sayesinde kendi kendine yönetim anlayışının doğuşuna ve Rönesansın alt yapısının hazırlanması, ticaretin doğuşu ve şehir yaşamına geçiş, gerçekleşen Rönesans ve Reformasyon hareketleri, denizlerdeki üstünlüğü ve okyanuslara açılma, merkantilist ekonominin ortaya çıkması, ulus devletleri ve milliyetçilik akımlarının doğuşu, Fransız ihtilalinin etkileri, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılda şekillenmeye başlayan demokrasi ve endüstri devriminin neticeleri yatmaktadır. İşte kısa ve kalın çizgilerle Batı uygarlığı, endüstri devrimi ile birleşen liberalizm ve milliyetçilik Batı dünyasını kökten değiştirmiş, endüstrileşmenin doğal uzantısı sayabileceğimiz emperyalizm aracılığıyla da tüm dünyaya yayılabilmektedir.¹⁷ Bir bakıma zenginlikle demokrasi arasında kurulacak bir korelasyon, Batı uygarlığının gelişim ve ilerlemesinde belirleyici olan ekonomik sistemdeki liberalleşme ile siyasal sistemlerdeki demokrasinin rolünü daha da açıklayıcı görülebilir.¹⁸

Batı'da Rönesans ve Reform hareketlerine bağlı olarak ortaya çıkan bilimsel gelişmelerle teknolojik gelişmeler Batı toplumunu modernleştirirken, İslâm dünyasının bu gelişmelere ilgisiz kalması (çağı doğru okuyamamanın yanı sıra) gerilemenin de en bariz nedenleri arasındadır.

Batı'da Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayan uyanış yeni bir biçim kazanmış ve 18.yüzyıl Aydınlanmacı düşünce Batı insanına aklın eleştirisi ve sınırlarını öğreterek, bilginin sınırlarının genişlemesini, maddî dünya üzerinde egemenlik kurma avantajını sağlamıştır.¹⁹

Kartezyen düşüncenin varlık öğretisinden kaynaklanan makine evren anlayışı, süreç içerisinde doğayı, insanın bilgi gücüyle egemen olacağı edilgen bir hakimiyet alanı hâline getirmiştir.

Doğal hukuk anlayışı ile düşünce dünyamıza katkısı tartışmasız kabul edilen ve aynı zamanda da libera-

lizmin felsefi öncülerinden kabul edilen Locke, felsefesini geliştirirken toplumsal ve siyasî var oluşu, doğal haklara sahip insanların kendi aralarında sözleşerek toplumsal organizasyon (devlet) kurulduğu düşüncesinden hareket etmektedir. Elbette onun bu çağdaş toplum ve siyaset teorisi, devleti bizatihi mutlak değer olarak gören devlet ve siyaset teorisyenlerini oldukça rahatsız etmiş ve edeceğe benzemektedir. Ona göre insanlar tüm doğal haklarını kendi ellerinde tutarak, devleti (ki Locke, güçler ayrılığını gerekli ve doğal hukuka aykırı uygulamalarında bireyin devlete direnme hakkını meşru görür) bu hakları korumak maksatlı olarak sonradan teşekkül ettirmişlerdir. Bu doğal hakların başında ise yaşam, özgürlük ve mülkiyet gelecektir.²⁰

Bir bakıma zenginlikle demokrasi arasında kurulacak bir korelasyon, Batı uygarlığının gelişim ve ilerlemesinde belirleyici olan ekonomik sistemdeki liberalleşme ile siyasal sistemlerdeki demokrasinin rolünü daha da açıklayıcı görülebilir.

Batı dünyası bir yandan öncelikli olarak dogmatik zihinsel tutumundan ve dogmatik rasyonalist (bugünkü anlamda idealist tutum) tavrından uzaklaşarak onun yerine deney ve gözleme dayalı bilimsel zihniyetiyle duyumsanabilir dünyayı, ampirik ölçütlerle sınanabilir ve sonuçları tekrarlanabilir, olgulara dayalı bir gözlem deney sahası hâline dönüştürebilmiştir. Bunun neticesinde ise doğayı "ne ise o olması bakımından anlama" ve ona egemen olma çabasına girmiştir. Bunun neticesi olarak da Batı'da bilimsel ilerleme ve teknolojik gelişmeler ortaya çıkabilmiştir.²¹

Diğer taraftan Orta Çağın sonlarına doğru İslâm bilim ve felsefesinin Batı dünyasına tercümeler aracılığıyla intikali Batı düşüncesine egemen olan skolastik düşünce, dogmatik tutum, yerini eleştirel, ilerlemeci ve kuşkucu düşünceye bırakmış, sonuçta Batı uygarlığına günümüz gelişmişliğini sağlayan bilimsel teknolojik üstünlüğü kazandırmıştır.

Ayrıca 1450-1750 yılları arasında Merkantilizm (ticarî kapitalizm) ve müdahaleci kapitalizm Batı'da sermaye birikimine yol açmış; bu ise yatırım, istihdam ve sosyal refahı da beraberinde getirmiştir.²²

Bunların yanı sıra aynı oranda önemli olan Avrupa kolonyalizmi de önemli ölçüde Avrupa'da servet merkezüne vesile olmuştur. Böylece finans ve ticari sermayeye dayalı ekonomik bir hayatı yaşama geçirmiştir. Oysa genelde Doğu dünyası özelde de İslâm dünyası doğayı tanrısal kudretin kendini açığa vurduğu bir mucize alanı olduğu algısını devam ettirirken teknik ve bilimsel gelişmelerden uzak durmuş, öbür taraftan da tarıma dayalı ekonomik düzenini sürdürmeye devam etmiştir.

Bilimsel gelişmeler ve ona dayalı olarak teknolojik ilerleşmiş deniz aşırı ticareti de beraberinde getirmiştir. Bu ve benzeri etmenlerinin katkılarıyla kapitalist üretim tarzına geçildiği gibi coğrafi keşiflerin yapılması hem hammadde ihtiyaçlarının karşılanması hem de yeni pazarların oluşturulması amacıyla matuf olarak dünyanın diğer coğrafyalarını sömürgeleştirme dönemi açılmıştır. Tüm bunlar günümüz Batı dünyasını uygarlığa hazırlayan modern kapitalist dünya sisteminin ilk gelişim evrelerinde olup bitenlerdir.

Bunca gelişmişlik düzeyine ve konfora rağmen acaba Batı uygarlığının modern insanı huzurlu mudur? Belki egemen olmanın getirdiği hazdan ve hazza dayanan mutluluktan (hedonizm) söz edilebilse de acaba 21. yüzyılın modern insanı huzura dayalı, kendisiyle barışık bir saadeti kazanabilmiş midir?

19. yüzyılda ve günümüzde İslâm dünyasının Batı'ya nispetle ahlâk, ekonomi, siyaset, teknoloji, bilim, sanayi, sosyal devlet, sosyal adalet ve adil yönetim vb. birçok bireysel ve toplumsal alanda geri kalmışlığı bir hakikattir. Bu geri kalmışlığı acaba tam bir mümin ve müslim olmakla aşabilir miyiz? Yoksa geri kalmış bir dünyanın tam inanmış ihlaslı bireyleri olarak kalmaya devam mı ederiz? Geri kalmış ve her türlü olumsuz etkiye açık, sosyal ekonomisi geri, adalet sistemi aksak bir dünyada ahlâklı ve inançlı kalabilmek ise ne oranda mümkün olacaktır?

Görülüyor ki geri kalmışlık sorunsalı tek cümlelik aforizmalar ile açıklanamayacak ve aşılamayacak kadar derindedir. Ama şuna işaret etmeliyiz ki günümüz İslâm dünyası karşısında gelişmiş ve ileri bir statüde görünen Batı dünyası bugünkü konumu-

na doğrusal ve sürekli ilerleyen bir süreç ile gelmiş değildir. En azından 17. yüzyıldan önce Batı dünyası İslâm dünyasına nispetle her bakımdan geri bir durumdaydı. Teorik anlamda İslâm insan hayatının tüm alanlarında, teknik, ekonomik ve sosyal alanlarda kuşatıcı bir öğreti oluşturabilmişti.

İslâm uygarlığının 8. yüzyıldan başlayarak Endülüs üzerinden Sicilya ve Batı Avrupa kültürüne eklemendiğini ve Batı uygarlığına çok önemli katkılar yaptığını bilmekteyiz.²³

13-15. yüzyıllar arasında İslâm dünyasının Batı'ya nispetle gelişmişlik ve uygarlık bakımından daha üst bir düzeyde olduğunu daha önceden vurgulamıştık. 16. yüzyıl sonralarından itibaren İslâm dünyasının karşısında ve dünyanın diğer yerlerinde Batı uygarlığını egemen vaziyete geçiren faktörleri tek nedene indirgeyerek açıklamamız ne geçerli bir izah ne de doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu nedenle İslâm dünyasının durağanlık ve gerileme sebeplerini ayrı bir kategoride irdelerken; Batı dünyasının belirgin bir biçimde 16. yüzyıldan başlayarak günümüze değin gösterdiği gelişmişliği de ayrı bir kategoride, tek bir nedene ırcacı açıklamalardan uzak durarak analiz etmek toplumumuza karşı tarihsel bir görevimizdir.

Bu noktada karşı karşıya kaldığımız birinci sorun şudur: Bunca gelişmişlik düzeyine ve konfora rağmen acaba Batı uygarlığının modern insanı huzurlu mudur? Belki egemen olmanın getirdiği hazdan ve hazza dayanan mutluluktan (hedonizm) söz edilebilse de acaba 21. yüzyılın modern insanı huzura dayalı, kendisiyle barışık bir saadeti kazanabilmiş midir? Bu tür sorunlar üzerine düşünmek 'bir büyük çözümlenin' arifesinde olup olmadığımız sorusuyla bizce özdeştir.

İkinci sorun ise geçerli saydığımız öykünesi gelişmişlik düzeyi için Batı'da vardır? Batı'da ortaya çıkan ama sonuçları bakımından evrensel bir anlam ve geçerliğe sahip olan Batı uygarlığına bu özelliğini kazandıran etmenler nelerdir?²⁴

Yeryüzünde mezar (din ve metafizik) ve alet yapan (homo faber) yegâne canlı olarak insan acaba yaratmadığı ama istismar ettiği doğadan ve adeta yarattığı ikinci tabiat (teknoloji dünyası) içinde kendisine yabancı ve kendi arayışının karanlığında huzuru mu beklemektedir. Artık Batı uygarlığı teknik gelişmeler sayesinde tüm evreni bilgisinin objesi kılımış ve geçmiş dönemlere oranla da büyük başarılar elde et-

miştir. Bu elde ettiği başarılar vasıtasıyla artık doğa karşısında güçsüz ve çaresiz değil, egemen konuma geçmiştir. Ama ne var ki bu göz alıcı gelişmeler başarı, refah ve tüketim toplumunun sunduğu bolluğa rağmen insan ruhu boşaltılmış değerler dünyası yok-sullaşmıştır. Artık modern dünyanın insanı bir birey ama yalnız, mutsuz ve kendine yabancı ve huzursuzdur.

Bir bakıma Batı uygarlığı Yunan ruhu ve felsefesi, Roma hukuku ve Protestan (Hıristiyan) ahlâkına dayanmaktadır diyebiliriz.²⁵

Özgürlük ve bireyin özgürlüğünü esas alan bir siyaset teorisi olarak liberalizmin doğuşunda rasyonalizmin ve iktisadî liberalizmin (Boisguilbert'in liberalizmi-Cantillon'un liberalizmi-fizyokratların liberalizmi-klasik liberalizm) katkısı büyüktür. Çünkü insan aklının önünde en büyük engel olan dogmatizmin bu engeli kırılmadığı müddetçe insan, aklını doğru kullanamayacaktır. Buna ilaveten insanlar dilediği gibi düşünemez (Laissez-penser) ve düşündüklerini ifade edemezse (Laissez dire) dilediği gibi üretmez (Laissez faire) ve bunları istediği gibi piyasaya arz edip (Laissez-passer) kazanamaz.²⁶ Aslında bizce dilediği gibi düşünüp, onu hem bireysel hem de toplumsal zeminde dışı vuramayan bir kişinin inanç veya inançsızlığının bir anlamı yoktur. Daha doğrusu bu insana gerçek anlamda birey (İndividuum) denilemeyeceği gibi kişi (Person) de denilemez. Ama ne var ki, tam da bu noktada birtakım ahlâkî sorunlar ile karşılaşmamız kaçınılmazdır.

Liberalizmin felsefî temellerini daha gerilere götürmek olası olmakla beraber en belirgin biçimde insanın vazgeçilmez doğal haklara sahip olduğunu ve siyasal sistemin amacının insan özgürlüğü ve mülkiyeti teminat altına almaktan başka bir şey olmadığını ileri süren John Locke'da buluruz.²⁷ Liberalizmi bu temel özellikleri doğrultusunda Popper bir toplum düzeni olarak tanımlar ve onu açık toplumun doktrini olarak anlar. Ona göre liberalizm özgürlük ilkesi, gönüllü birliktelik ve işbirliğine dayalı bir sosyal sistemdir.

Kapitalizm ise bir ekonomik model olup, iktisadî organizasyonun bir türüdür. Kapitalizm takas hürriyeti, bireyin kendi beklenti, ilgi ve çıkarları temeline dayanır.²⁸

Kapitalizmi üretim, gelir dağılımı ve bir tüketim metodu olması bakımından bir ekonomik sistem olarak

nitelersek, liberalizmi de bir dünya görüşü ve yaşamı algılama ve değerlendirme tarzı olarak tanımlayabiliriz. Nitekim iktisat tarihi bakımından liberal kapitalizmden söz edebildiğimiz gibi müdahaleci ve tekelci kapitalizmin varlığından da söz edebiliriz.

Liberalizm ile kapitalizmi ve serbest piyasa ekonomisini özdeşleştirmeye karşı çıkan, liberalizmi daha çok iktidarın sınırlandırılmasını amaçlayan bir siyasal doktrin olarak ifade eden yaklaşımlar da söz konudur.²⁹ Ama sonuçta göz ardı edilmemesi gereken husus öncelikli olarak kapitalizmin bir toplumsal sistem değil, aksine ekonomik (bu gerçeklik sıkça göz ardı edilse de) bir model olduğudur.³⁰

Modern uygarlığın insanlığa çok değerli şeyler armağan etmesine karşın elimizde insandan saadet ve huzurunu aldığına ilişkin yeterince yaşanmış tecrübelerimiz (küresel ısınma, çevre kirliliği, çağdaş ırkçılık, emperyalist işgaller, yabancılaştırma, korku ve yalnızlaştırma) bulunmaktadır.

Modern uygarlığın insanlığa çok değerli şeyler armağan etmesine karşın elimizde insandan saadet ve huzurunu aldığına ilişkin yeterince yaşanmış tecrübelerimiz (küresel ısınma, çevre kirliliği, çağdaş ırkçılık, emperyalist işgaller, yabancılaştırma, korku ve yalnızlaştırma) bulunmaktadır. Artık karşımızda devasa küresel ekolojik sorunlar, çevre kirliliği, yeni pazarlar arayışına dayalı işgaller ve tüm dünyayı tehdit eden kitle imha silahları bulunmaktadır. Bu korkunun gücü, huzursuzluğun veya gelişmişliğin kaynağında ise kapitalist ahlâk ve kapitalist ekonomik düzen bulunmaktadır.

Klasik kapitalizm, A. Smith'in öğretisi ile birlikte kurallarını şekillendirmiştir. Fakat Smith'den daha önce özellikle Utilitarist düşüncedeki filozoflar pazar ekonomisi için düşünsel bir yol açmışlardır.³¹

Kapitalizm özünde üretim araçlarına bireylerin sahip olmasını öngören ve serbest piyasanın üretime yol göstermesini esas alan ve ortaya çıkan kârın paylaşımını önçeleleyen bir ekonomik sistemdir. Bu itibarla sonuçta bu yapıp etmeleri gerçekleştirecek insanın zihni tutum ve değerlendirmeleri son derece anlamlı ve önemlidir. Bu ise son tahlilde bizi ahlâkî değerler alanıyla karşı karşıya getirecektir.

Kapitalizmin olmazsa olmaz gördüğü iikeler özel mülkiyet, ekonomik teşvikler, serbest piyasa sistemi, siyasi ve ekonomik faaliyet özgürlüğü gibi kaidelerdir. Bu sistemde en vazgeçilmez ve önemli değer bireysel özgürlüktür. Hükümetin görevi ise ancak özgürlükleri korumak ile sınırlıdır.

Kapitalizmin, hür teşebbüs eksenli pazar ekonomisine (liberal) attığı değerden söz etmiştik. Ancak ahlâk felsefesi açısından ifade etmeliyiz ki kapitalist ekonomik sistem temele bireyin bencilliğini koymaktadır. Girişimci bireylerin bireysel kâr ve çıkar arzusu ile ürettiklerinin sonucunda ekonomik düzeyin varlığını sürdürüp, geliştirmesi öngörülmektedir. Halbuki kâr güdüsünü temele koyan kapitalist sistemin bu karakteristiği ahlâkî açıdan en fazla eleştirmeyi hak eden husustur. Bununla birlikte Weber'e göre yalnızca elde etme güdüsü ve kazanç uğraşısı kapitalizmin doğuşu için yeter neden değildir. Aksine bu kazanma hırısının Protestanlık ahlâkı ile sentezlenmesi ve dönüştürülmesi gereklidir.³²

Doğuştan eşit olmayanların serbestçe sürdürdüğü bir ekonomik yarış insanları kategorik olarak birbirinden ayırdığı gibi bir anlamda da sosyoekonomik açıdan ortaya çıkan sınıf ayrışmasını doğurması kaçınılmazdır.

Bireysel kâr ve başarıya odaklı serbest piyasa ekonomisinde bireysel çıkarın (pragmatizm) sonuçta servetin adil olmayan bir şekilde dağılımını doğurması da kaçınılmazdır. Oysa bireysel zenginlik ve mutlulukların toplamından toplumsal zenginlik ve mutlulukların doğacağı beklemek ham bir hayalden öteye geçemeyeceği, çağımızın tanıklığıyla ortaya çıkmıştır. Ama ne var ki, bizim bu kanaatimizin aksine kapitalizmin savunusuna göre kapitalist gelişme üzerine değişik etkilerde bulunan felsefi ve ahlâkî bir anlayış olarak Utilitarizm (bir anlamda kapitalizm ahlâkıdır)'in amacı "mümkün olan en çok sayıda insan için en büyük mutluluğu" sağlamak olup, kapitalizmin hedefiyle özdeşleşmektedir.³³ Dolayısıyla kapitalist ekonomik sisteme bağlanmış (tam samimi oldukları varsayımıyla) bireylerin ruh dünyasında başarı, kazanmak, yarar ve çıkar sağlamak suretiyle bireysel mutluluğu (böylece tüm topluma yayılacağı varsayılan kamusal mutluluk) elde

etmek bu sistemin değerler dizgesinin adeta summum bonum'udur.³⁴

Doğuştan eşit olmayanların serbestçe sürdürdüğü bir ekonomik yarış insanları kategorik olarak birbirinden ayırdığı gibi bir anlamda da sosyoekonomik açıdan ortaya çıkan sınıf ayrışmasını doğurması kaçınılmazdır. Bu ise belki adil ama sonuçta merhamet ve sevginin olmadığı bir dünyayı insanlığın yarınlarına taşıyabilecektir.

Kapitalist toplumun değişmez dictumu, benlik maksimizasyonudur. Bu ise egosantrik bir tutum ve davranışı doğal ve doğru kılar. Oysa her doğal olanın doğru olmadığı artık bir gerçektir.

İnsan ve doğa arasında kurulan insanın lehine (daha doğrusu sistemin lehine) azami yarar ve kâr korelasyonu sonuçta doğayı sonuna dek tüketerek insanlığın trajik sonunu hazırlayabilir.

Buna karşın Weber'e göre elde etme güdüsü, kazanç tutkusu ve kâr hırısının kapitalizmle özdeşleştirilmesi doğru değildir. Çünkü bu hırs sıradan mevcuttur. Kapitalizm ona göre bu akıldışı güdülerin dizginlenmesi, en azından aklî olarak dengelenmesiyle özdeşleştirilebilir.³⁵ Kısacası kapitalizmi bedene benzetecek olursak onun ruhu, yani bu bedene canlılık ve üretken dinamizmini kazandıracak öz ise bir zihniyet, eşya ve olguları değerlendirme tarzı olarak Protestan ahlâkıdır.

Kapitalist üretimin amacı bireysel azamî kâr olsa da, bu kârın sürekli olabilmesi için tüketiminde sürekli olması zorunludur. Bu nedenle sürekli ve yapay gereksinimler ve talepler yaratılmalıdır. Bu taleplerin yaratılması için ise kapitalist sistem tarafından topluma (diğer dünya uluslarına moda ithal ederek) sürekli bir tüketimin (israf boyutlarında) propaganda ve reklamizasyonun değişik araçlar ve vesilelerle (iletişim araçlarının geliştirilip elde tutulması ve medyanın önemi) yapılması kaçınılmazdır.

Sonuçta liberal kapitalizme göre hiçbir değer kendisinden kaynaklanan hiçbir anlam ve değeri yoktur ve olamaz. Ancak araçsal bir işlem ve değere sahiptir. İşte bu nokta kapitalist sistemin kendi yarattığı yeni ahlâkî değerler ile geleneksel, dinsel ahlâkların (değer yargılarının öznenen bağımsız bir mahiyeti olduğunu ileri süren ahlâk öğretileri) çatıştığı alandır.³⁶ Diğer bir mühim nokta ise kapitalizm açısından toplumsal ve bireysel yaşamda egemen "olması

gereken” olarak sunulan bu ilkelerin her biri, ahlâkın ilgi alanına giren bir “değer”i ya yok edecek ya da destekleyecek kurallar olduğu gibi insanlığın binlerce yıl içinde yaşattığı kültürel çeşitliliği bu kurallar içinde eritme amaçlı olduğu için ayrıca üzerinde durulmaya değer bir konudur. Bu özelliği bakımından kapitalizm, felsefî açıdan evrensel ve kuşatıcı bir niteliğe bürünse de buna koşut olarak küreselleşmenin de olumsuzlukların ve yaşanmakta olan küresel sermaye boyunduruğunun da fâili durumuna gelmektedir.³⁷

Bu noktada ekonominin ahlâkla bir ilgisi olmadığı iddia edilebilse de iradeli ve bilinçli davranışın olduğu her yerde ahlâkî ilke ve değerler zorunlu olarak karşımıza çıkacaktır.

Eğer bir ekonomik sistem tarafından bize nelerden kaçınmamız, neleri yapmamız gerektiği öğütleniyor ise bu tavsiyelerin ve içeriklerinin ahlâk felsefesi açısından ele alınmaması bizce mümkün gözükmemektedir. Kısacası insan nasıl yaşamalıdır sorusunun cevabı hem ahlâk hem de bir ekonomik sistem tarafından öngörülüyorsa (yani insanın davranış ve yaşamını kendisine göre şekilleneceği bir değerler skalası olmalı mıdır? Varsa bunlar ne olmalı sorusuyla) ahlâk ile ekonomik sistemler aynı sorunsalda kaçınılmaz olarak buluşuyorlar demektir.

Değerler bireysel manada bizim davranışlarımızı belirleyen ahlâkî ve aynı zamanda zihinsel tutum ve inanışlardır. Öz bir değişle ahlâkî, var olan ekonomik sistemden soyutlamak mümkün olmadığı gibi herhangi bir ekonomik sistemin de topluma ve dolayısıyla bireylere yapıp etmelerinde belli birtakım davranış ilkeleri ve değerler dizgesini kendi temel amaçları doğrultusunda dikte etmediğini söylemek gerçekçi olamayacaktır. Ancak hemen belirtmeliyiz ki, ekonomik üretim ilişkilerinin belli bir ahlâkî üreteceği (Marx) veya belli bir ahlâk ve zihinsel tutum ve davranışlardan belli bir ekonomik sistemin ortaya çıkacağı (Weber) gibi birbirine zıt iki tezi de aynı oranda savunmak veya yadsımak mümkün görünmektedir (bireysel bağlamda belli bir ahlâka tam bir samimiyetle bağlanan ideal insan esas alınmak şartıyla).

Şu kadar var ki toplumların ve bireylerin değişim ve yenilikleri gerçekleştirmesinde daima bireysel irade ve arzuların dominant bir karakter arz ettiğini söyleyebiliriz. Aksi halde insan salt edilgen bir özne du-

rumu olarak tanımlanmış olacaktır. Diğer taraftan sosyo-ekonomik sistemdeki değişimin toplumsal ahlâkî dönüştürmedeki hızı, herhangi bir ahlâkın kendine özgü sosyo-ekonomik sistemi yaratmasındaki hızından çok daha fazla olduğunu sanıyoruz.

İslâm ile ekonomik gerilik arasında zorunlu bir bağıntı kurmanın doğru bir yaklaşım olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü İslâm ticarî ve iktisadî faaliyetleri yasaklamak şöyle dursun aksine teşvik etmekteydi.

Batılı sosyologların Avrupa’nın sosyo-ekonomik gelişmesini tamamen kendi iç dinamikliğiyle açıklama çabaları yanlış olduğu kadar, Batı uygarlığının temelindeki sömürü tarihini gözlerden gizleme gayretinin bir sonucu olduğunu ifade etmeliyiz. Kısacası Batı sosyolojisi öncelikle kendi toplumsal ve ekonomik çıkarlarını gözetme eğilimidir. İşte bu temel kaygıdan ötürü Weberyana yaklaşımlar modernizmi üst bir değer olarak kabul etmenin yanı sıra Batı’nın dışında kalan dünyanın tedricen Batılı toplumların geçirmiş oldukları tekamülden geçerek modern ve uygar olacağı maksimine dayanır. Diğer bir ifadeyle modernleşme kuramları, Batılı toplumların temelinde var kabul edilen kapitalizmin ruhu ve Protestan ahlâkının evrensel bir geçerliliği olduğu varsayımına dayanır.³⁸

İslâm ile ekonomik gerilik arasında zorunlu bir bağıntı kurmanın doğru bir yaklaşım olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü İslâm ticarî ve iktisadî faaliyetleri yasaklamak şöyle dursun aksine teşvik etmekteydi.

Weber’in İslâm’a ilişkin olumsuzluk içeren yorum ve değerlendirmelerine katılmak mümkün gözükmesede de toplumsal davranışların manasını anlamaya dayanan sosyolojik yöntemi bazı açılardan tarihi-toplumsal süreçleri anlamaya dayanmaktadır.³⁹

Kalvinist-Püriten Ahlâk ile ekonomik gelişmeler arasında kazauistik bir ilişki olsaydı bugün yaklaşık 590 milyon Protestan (160 milyonu Afrika’da, 70 milyonu ise Latin Amerika’da yaşamakta) dünyanın en geri kalmış toplumları olarak bu iki kıtada yaşamaktadır. Gerçi Weberyana yaklaşımda Protestanlık ruhu yeterli şart (zorunlu) olarak görülürken, gerekli şart olarak servet, burjuvazi (v.s) şart koşulmuştur.⁴⁰

Bu yüzden bu ülkelerde gerekli şartlar bir araya getirilmediği için, tek başına Protestanlık zenginlik ve serveti yaratamazdı denilebilir. Bununla birlikte Huntington'un "Bir araştırmanın gösterdiği gibi 99 ülkede nüfus içindeki Protestan oranı ne kadar yüksek ise demokrasi düzeyi de o kadar yüksektir."⁴¹ kabilinden yaklaşımlarını bilimsel açıklamalar gibi görmek olası değildir. Günümüz zengin, müreffeh, pseudo veya sahici birçok demokrat ülkesinin gelişmişliği ile Protestan ahlâkı arasında nedensellik kurulması mantıksal olduğu kadar gerçekler ile de örtüşmeyen sahte bir illiyet ihdas etmektir.⁴² İnsan için aynı zamanda ahlâkî bir durumu da ifade etmesi bakımından Müslümanlaşmak veya demokratlaşmanın niçini ve nasıl özdeş iken gelişmişliğin "niçin"iyle "nasıl"ı birbiriyle bağlantılı görülmesi ise bizce bir bilimsel yanılsamadır. Eğer bu ilişkiyi bir yanılısma veya ön kabul gibi değil de gerçek bir zihin dışı nedensellik bağı gibi algılasak bu durumda gelişmiş, kapitalist ve modern ülkeler ile göç ve modern ırkçılık arasında da bu tür bir "illiyet bağı" aramamız mantıklı olacaktır.

İnsan için aynı zamanda ahlâkî bir durumu da ifade etmesi bakımından Müslümanlaşmak veya demokratlaşmanın niçini ve nasıl özdeş iken gelişmişliğin "niçin"iyle "nasıl"ı birbiriyle bağlantılı görülmesi ise bizce bir bilimsel yanılısamadır.

Bize kalırsa dünyada başarılı olmak için her türlü sıkıntıya göğüs germeyi ve başarının kendisini bizatihi bir ibadet gibi gören Püritenizm ile toplumsal kalkınmışlık arasında zorunlu bir nedensellik kurulamaz. Geri kalmışlık bir uygarlığın veya toplumun tüm bireylerinin ferdan ferda geri kalmışlığıyla ilgili bir sorun olmadığı gibi göreceli olarak gelişmişlik düzeyi de o toplumun tüm bireylerince elde edilmiş değildir. Bireysel mutlulukların toplamı, toplumsal genel mutluluğu doğurur mu? Asıl tartışılması gereken budur. Diğer bir önemli nokta ise sosyal ve ekonomik sistemin nasıl kurgulandığı ve hangi parametrelere dayandırıldığıdır.

Weber'e göre Protestanlık soya ve aileye verilen önemin yerine, mensuplarına evrensel bir dürüstlük ve yapıp-etmelerinde ahlâkî sorumluluk getirmiştir.⁴³ Ancak Fukuyama'nın da itiraf etmek zorunda

kaldığı gibi kapitalizm, geleneksel mensubiyetleri, değerleri ve sorumlulukları ortadan kaldıran bir 'yıkıcı güç' olma özelliğini taşımaktadır.⁴⁴ Bizce Fukuyama'nın analizleri olsun veyahut diğer Weberyen izah denemeleri olsun tüm bu çözümlemelerin özünde, kapitalist ekonomik sistemin egemen olduğu toplumların içinde bulunduğu mevcut durumu, rasyonel gerekçeler ile meşrulaştırarak ideal bir statü olarak insanlığa takdim etme gayretleri olduğunu söylemek sanırız fazla abartılı olmayacaktır (Onlara göre sanayi ve modernleşmenin sağladığı nimetler karşısında göze alınması gereken bu bedeller tartışmaya hep açık olacaktır).

İslâm dünyasının Batı uygarlığı karşısında geri kalmışlığı ve/veya geri bırakılmışlığı yadsınamaz bir gerçektir. Ancak topyekûn İslâm dünyasının dolaylı veya doğrudan baskı altında tutulduğu, antidemokratik yönetimlerin despotik idareleri altında asgarî özgürlük ve temel hak ve hürriyetlerden yoksun bırakılarak sömürülmekte olduğu da ayrı bir realitedir. Artık bu sonucu doğuran iç ve dış etmenlerin izalesi son adımda ilerleme ve gelişmeyi sağlamayacaktır. Çünkü en başta sosyal olguları değiştirip, dönüştürmeyi söz konusu toplumsal olgu veya sonuçları doğuran faktörlerin yok edilmesi ile mümkün olacağını düşünmek sosyal olguları kaba bir fizik olgusu gibi düşünmektir. Olumsuz olarak değerlendiren sosyal sonuçları doğuran etmenleri ortadan kaldırmanın yanı sıra (gerek sebep) daha birçok süreçleri de (yeter sebep) devreye sokmak elzemdir. Soğuğa maruz kalmaya bağlı olarak ortaya çıkan bir hastalığı, yalnızca bu sonucu doğuran sebepleri ortadan kaldırmakla değil, bunun yanı sıra birtakım zorunlu süreçleri de ilave etmedikçe başarı elde edilemez. Belirtmeliyiz ki, sosyal olgular pozitif bilimlerin konusu olan olgulardan daha komplekstir.

Diğer taraftan günümüz dünyasının karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların başında ekolojik sorunlar, cinsel istismar, aile bağlarının çökmesi, dünyadaki açlık vs. gelmektedir. Liberal kapitalizmin temellerini oluşturan özel mülkiyet, serbest piyasa sistemi ve kâr maksimasyonu gibi ilkelerin insanlığın geleceğini tehdit edecek boyutta hem ekolojik hem de o oranda ahlâkî bir sorundur. Yoksa kimi liberallerin savunduğu gibi bir tür serbest piyasa çevreciliği için vicdanın yeterli bir yaptırım kaynağı teşkil edeceğini düşünmek, insan doğasının disharmonikal yapısını kavramamak olacaktır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki kapitalizm kökleri itibarıyla insanlığın karşısına Protestanlığın (Kalvinist-Püritanizm) Tanrı tarafından seçilmiş olma inancına (seçilmişliğin ekonomik eylemler aracılığıyla elde edilen kâr, nimet ve başarılar ölçüsünde olduğu varsayımına) dayanarak çıkmakta ve bu inancı seküler bir karaktere büründürerek meşrulaştırma ve rasyonalize etme çabası (Weber) olarak her zaman ahlâk felsefesi bakımından tartışmaya açık konumunu sürdürmektedir.⁴⁵ (Ayrıca günümüz Kapitalist ekonomik sistem ne oranda tarihsel kökleriyle bağını sürdürdüğü de ayrı bir tartışma konusudur).

İçinde bulunduğumuz çağın özelliklerini ve güncel olarak yaşananları dikkate aldığımızda; İslâm dünyasının tüm dünyaya egemen olan kültür ve felsefe anlayışlarından, sosyo-ekonomik sistem ve siyaset öğretilerinden olumlu veya olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmazdır. Ama unutmamak gerekir ki bu etkilenimler sonucunda yaşanmakta olanları ve fiilî durumları 'olması gerekenler' gibi görmek ve göstermek, çok farklı bir bilinç sapması olarak ayrıca incelenmeye değer bir konudur. ■

dipnotlar

- ¹ Doğan Özlem, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, Ara Yay., İstanbul, 1990, s.311-316.
- ² Olivier Harnisch, *Ethische Rechtfertigung des Neuzeitlichen Kapitalismus*, Fern Uni.Hagen-Wirtschaftsphilosophie, 2001, s.8.
- ³ Özlem, a.g.e., s.321-323.
- ⁴ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitapevi, Ankara, 1992, s. 21.
- ⁵ A.g.e., s.21.
- ⁶ A.g.e., s.22-23.
- ⁷ A.g.e., s.25-26.
- ⁸ A.g.e., s.28-31.
- ⁹ A.g.e., s.34-36.
- ¹⁰ Karen Armstrong, *İslâm* (Çev., Selim Yeniçeri), Koridor Yay., İstanbul, 2002, s.216.
- ¹¹ Sander, a.g. e., s.36.
- ¹² Sander, a.g. e., s.37-50.
- ¹³ Sander, a.g. e., s.92.
- ¹⁴ Sander, a.g. e., s.93-96.
- ¹⁵ Sander, a. g. e., s.102-103.
- ¹⁶ Sander, a. g. e., s.104-106.
- ¹⁷ Sander, a. g. e., s.152.
- ¹⁸ Samuel P.Huntington, *Üçüncü Dalga* (Çev., Ergun Özbudun), TDV Yay., Ank., 1993, s.58.
- ¹⁹ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*

- (Çev., Zeynep Aruoba), Hil Yay., İstanbul, 1997, s.33-35.
- ²⁰ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi* (4.Baskı) A. Ü. Hukuk Fak. Yay., No:511, Ankara, 1996, s.201-208.
- ²¹ John-Herman Randall, Jr-Justus Buchler, *Felsefeye Giriş* (Çev., Ahmet Arslan), E.Ü. Edb. Fak. Yay., İzmir, s.25-30.
- ²² V.F.Savaş, *İktisadın Tarihi*, Liberal Düşünce Topluluğu, Avcıel Mat., İst., 1997, s.138.
- ²³ Montgomery Watt, *İslâm'ın Avrupa'ya Tesiri*, (Çev., Hulusi Yavuz), Boğaziçi Yay., İst., 1986, s.25-34.
- ²⁴ Weber, a. g. e., s.13.
- ²⁵ Weber, a. g. e., s.13-14.
- ²⁶ Ali Özgüven, *İktisat Bilimine Giriş*, Filiz Kitapevi, Ankara, 1991, s.60.
- ²⁷ Güriz, s.201-203.
- ²⁸ Harnisch, a. g. e., s.9-10.
- ²⁹ Giovanni Sartori, *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş* (Çev., T. Karamustafaoglu - N. Turan), Yetkin Yay., Ank., 1996, s.12.
- ³⁰ Harnisch, a. g. e., s.24.
- ³¹ Harnisch, a.g.e., s.18.
- ³² Weber, a.g.e., s.16-17.
- ³³ Harnisch, a.g.e., s. 13.
- ³⁴ Francis Fukuyama, *Büyük Çözüm*, Çev., Hasan Kaya, Profil Yay., İstanbul, 1999, s.40-41.
- ³⁵ Weber, a.g.e., a.s.17.
- ³⁶ Fukuyama, a.g.e., s.320-321.
- ³⁷ Fukuyama, a.g.e., s.319-320.
- ³⁸ Sulhi Dönmezer, *Toplumbilim*, Beta Yay., İstanbul, 2001, s.38-39.
- ³⁹ Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1984, s.69.
- ⁴⁰ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* (Çev., Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İst., 1993, s.62.
- ⁴¹ Huntington, a.g.e., s.72.
- ⁴² Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, s.30.
- ⁴³ Fukuyama, s.310.
- ⁴⁴ A.g.e., s.324.
- ⁴⁵ Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*.